

УДК 930.1:94(477)(075.8)

ІВАНГОРОДСЬКИЙ Костянтин Васильович,
кандидат історичних наук, доцент кафедри
історії України Черкаського національного
університету імені Богдана Хмельницького,
e-mail: iwakos@ukr.net

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРІОГРАФІЯ 1990-Х рр. У СПРИЙНЯТТІ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИКІВ

У статті досліджено погляди українських істориків, присвячені аналізу української національної історіографії 1990-х рр. Основна увага звертається на негативні явища, властиві українській національній історіографії кінця ХХ ст. Найбільш проблемним є теоретично-методологічний рівень сучасної історіографії. Окреслено перспективи розвитку української історичної історіографії.

Ключові слова: українська національна історіографія, національна історія, історіограф, історик, методологія, історіографічний канон.

Постановка проблеми. Одним із найважливіших інструментів для дотримання нормальності будь-якого процесу є самоаналіз його суб'єкта, що дозволяє в перспективі останньому уникнути помилок і відмовитися від некоректних переконань, ідей і стереотипів. Така процедура є вкрай корисною й для будь-якої національної історіографії, а особливо для української, адже її новітній етап розвитку має не досить довгу тривалість у статусі самостійної дисципліни. Відтак, можна визнати цілком природним й інтерес до її перших кроків з боку професійних українських істориків, які одночасно виступають й творцями її нового дослідницького поля. Актуальним, з нашого погляду, сьогодні стає завдання певної сублімації запропонованих науковцями останніми роками рецепцій з приводу контрверсійних і проблематичних тенденцій, які продемонструвала українська національна історіографія на зламі тисячоліть.

Мета. Остання обставина зумовила й мету пропонованої студії, що передбачає по суті історіографічний аналіз сучасної історіографії (тут ми мусимо перепросити за свідомо вжито (але неunikну) тавтологію) в межах розвитку національної історичної науки в Україні за період першого десятиліття її незалежного існування. Доречно уточнити, що в цьому випадку нас цікавить українська історіографія саме «національна» за своїм спрямуванням. Адже в розрізі сучасної світової історичної науки вона становить до певної міри незвичний атавізм, який багатьом теперішнім дослідникам поза межами України (подекуди справедливо) видається давно віджилим архаїзмом, до того ж із доволі суттєвим і небезпечним для суспільств конфліктним потенціалом.

Виклад основного матеріалу. Відразу необхідно відзначити, що означена вище проблематика здобула досить активне студіювання й обговорення вітчизняними фахівцями-істориками вже у 2000-х рр. Проведений ними історіографічний аналіз загалом виявив чимало проблемних аспектів розвитку сучасної історичної науки в Україні, але й дозволив визначити шляхи та методи їхнього подолання, а також окреслити перспективні напрями її подальшого просування, насамперед із метою повноцінної інтеграції до світового історіографічного простору. Звісно, окреслити всі нюанси, пов'язані з такою розлогою тематикою, в рамках однієї статті неможливо, а тому ми пропонуємо зосередити увагу на найважливіших з них. Останні, на нашу думку, найопукліше представлені у працях таких сучасних істориків, як Я. Грицак, Л. Зашкільняк, Г. Касьянов, І. Колесник та багатьох ін., погляди яких багато в чому суголосні і щодо критичних зауважень, і щодо позитивних зрушень, і щодо майбутніх перспектив відносно української історіографічної галузі.

Найпроблемнішим сегментом української національної історіографії впродовж 1990-х рр., з погляду всіх провідних сучасних фахівців-історіографів, була (й, на превеликий жаль, залишається дотепер) теоретично-методологічна (в тому числі й термінологічно-поняттєва) оснащеність новітніх історичних досліджень. Так, уже в 1999 р. відомий історик О. Реєнт змушений був констатувати, що за останнє десятиліття в Інституті історії України НАНУ, серед дисертацій, що захищалися в його стінах, не було таких, «які присвячувалися б проблемам методологічного, концептуального пошуку [і] термінологічно-

категоріальним питанням» [1, 6]. На цьому не так давно акцентували увагу й інші співробітники зазначеної установи, аналізуючи загальну ситуацію з історичною наукою в Україні, що склалася на рубежі століть і характеризувалася передусім «методологічною невизначеністю» [2, 29].

За таких обставин, зростанню методологічної озброєності українських істориків могли б сприяти добре продумана система методологічних та історико-теоретичних семінарів, конференцій, дискусій, а також підготовка відповідної наукової літератури. Однак, як наголошує Я. Калакура, дотепер, крім посібника Л. Зашкільняка та випусків альманаху з теорії та історії історичної науки «Ейдос», у нас надзвичайно мало праць з методології історії [3, 269]. Не можна не погодитись із Г. Касьяновим, що відчутною вадою для теперішньої української національної історіографії є не так прагнення до удосконалення власної методології, як бажання наслідувати певні зразки з цієї сфери. Відтак, і сучасний заклик до постмодерністських або постколоніальних ре-інтерпретацій, хоч і мило звучить, все ж видається до певної міри неструктурованим і надто прямолінійним. У вченого загалом склалося враження, що поки мова йде про бажання відповідати моді, а не про реальний методологічний вибір, ознаки якого стануть очевидними лише з появою відповідних серйозних методологічних робіт [4, 518].

Такий стан речей пов'язується багатьма сучасними фахівцями із кількома важливими чинниками. Зокрема мова йде про загальну кризу ідентичності сучасного українського історика, зумовлену попередньою звичкою оперувати винятково макросоціальними схемами для пояснення минулого, що для світової історичної науки давно вже не є прийнятним. Крім того, після 1991 р., на чому слушно наголошує й Л. Зашкільняк, головною проблемою, з якою зіштовхнулася українська історіографія й яка існує досі, виступає те, що українські історики зрозуміли новий соціальний виклик лише як «переписування» історії, але, втім, не звернули уваги на суть проблеми – як її переписувати [5, 173]. Найпомітніше ця проблема виявила себе на рівні творення нового наукового глосарію національної історіографії – процесі, котрий, за спостереженням Г. Касьянова, «перетворився на своєрідну напівінтелектуальну моду та виявив кричущу недостатність термінологічної культури» [4, 504].

Отже, бажаючи створити сучасну українську історичну науку, більшість дослідників опинилися у доволі скрутному становищі, оскільки мала на озброєнні в 1990-х рр. тільки застарілий дослідницький інструментарій. Саме тому, на думку І. Колесник, сучасні українські історики переживають своєрідну «методологічну травму», відчуваючи дискомфорт, пов'язаний із пошуком нових дослідницьких стратегій і моделей науки [6, 55]. Означений фактор не в останню чергу пов'язаний також із тим, що українська історіографія традиційно була слабко розвинена суто в методологічному контексті. Цілком погоджуємося з Л. Зашкільняком, що, в першу чергу, це пояснюється посиленням контролем за радянської доби комуністичної партії суто методологічних питань, які мали розвиток винятково в московських наукових установах [7, 47], а тому не могли бути предметом досліджень українських істориків.

Аналізуючи цей аспект розвитку сучасної української національної історіографії, зрештою, слід зважати й на ту обставину, що радянський «гранд-наратив» значною мірою спирався та в багатьох площинах наслідував попередню (централістичну) концептуалізацію російської історії, а відтак, його нормативні заборони й обмеження щодо представлення української минувшини були особливо жорсткими та широкими, порівняно з іншими національними історіями [2, 29]. Звідси, не доводиться також дивуватися, що пострадянська українська історіографія «генетично» успадкувала структурні та методологічні хвороби радянської української історіографії [8, 62].

Однією з них, безсумнівно, була й звичка українських істориків (насамперед тих, чий погляд сформувався в Радянському Союзі) оглядатися на праці російських фахівців і механічно переносити до своїх студій постулати «великодержавницької» історіографії, що помітно спотворює дотепер українську історичну науку. З іншого боку, стосовно переосмислення загальних підходів до своєї історії, в чому переконана скажімо Л. Таран, сучасна україністика здійснила справжній прорив. Адже, якщо до 90-х рр. ХХ ст. історія України розглядалася вітчизняними вченими винятково як складова частина російської історії або під кутом зору відносин України з Росією, то відтепер їхні зусилля спрямовані

на розробку проблем української історичної самоідентифікації та континуїтету українського історичного процесу [9, 86].

Поряд із цим, сучасні фахівці-історіографи виділяють й інші тенденції, що були властиві національним пострадянським історіографіям в 1990-х рр. Так, згідно обстежень Т. Попової, на цьому етапі історіографічна ситуація характеризувалася перехрещенням трьох традицій. По-перше, традицією «руйнування традицій» (зовсім не новою, але в новому обличчі), що виявилася в гіперкритицизмі та нігілізмі відносно всієї радянської спадщини; по-друге, традицією в галузі історіографічних досліджень наукової літератури ХІХ – початку ХХ ст. (із пріоритетом у сфері суто національної спадщини) та, по-третє, власними та відмінними від «наших» традиціями західної культури [10, 21–22]. Все це багато в чому ускладнило ситуацію та зумовило істотну дезорієнтацію національних історіографій, в тому числі й української.

Будучи частиною пострадянських національних історіографій, остання також відчуває на сучасному етапі дошкульну амбівалентність власної ідентичності. Так, з одного боку, надолужуючи сьогодні втрачену можливість (внаслідок подій початку ХХ ст.) «наукового» оформлення «національного проекту», що виглядає цілком природно, з огляду на нинішню потребу формування національних і патріотичних цінностей, українська національна історіографія, з іншого боку, намагається робити цю «модернізацію» вже за умов глобалізованого світу, в котрому править бал постмодерний світогляд і, засновані на ньому, новітні науково-історичні методології.

Однак домінуючим типом історіописання в Україні на зламі тисячоліть стала все таки націоцентрична модель, котрій властиві гіпертрофована лінійність, телеологія, етнічна ексклюзивність і патріотична напруга. При цьому, як наголошує Г. Касьянов, доволі характерним є те, що всі ці атрибути доволі комфортно співіснують із рудиментами ще не забутої ерзац-марксистської традиції, передусім, зі схильністю до соціологізаторських схем або вульгарного соціологізму. Водночас дослідник закликає не забувати, що «національний проект» у цьому випадку став достатньо лапідарною модифікацією пізнавальних стандартів столітньої давнини, адже майже ніхто не став «винаходити велосипед» і займатися реальним переосмисленням історії [4, 498–499]. Запропонована ж сучасними істориками версія стала по суті репродукцією класичного варіанту історичної концепції періоду «національного відродження», що була сформульована в ХІХ – на початку ХХ ст.

Сприяло розвитку такої тенденції й фактичне консервування в незалежній Україні всієї попередньої інфраструктури гуманітарного знання, а тому насамперед історична наука опинилася відразу під велетенським пресом політики та нової ідеології. В 1990-х рр., згідно спостереження Л. Зашкільняка, ще здавалося, буцім, у цьому немає особливої проблеми і сам час велів «переписувати» історію з нових методологічних та ідеологічних позицій, котрі б легітимізували нових суб'єктів міжнародного життя – українську націю і державність. Однак для історії це обернулося двома неочікуваними явищами. По-перше, в пошуках схеми і концепції національної історії не знайшлося альтернативи версіям М. Грушевського і В. Липинського. По-друге, запропонована і, зрештою, нині реалізована версія «нормативної» історії України, або її канон, мало чим відрізняється від «марксистсько-ленінського» погляду на минуле України та українців, а їй властиві всі провідні риси лінійності, телеологізму, функціоналізму та закономірностей історичного процесу. Відрізняє ж її тільки те, що на місце «прогресивного» класу та класової боротьби поставлено націю і національну боротьбу [11, 14].

Хоча дослідження націй і націоналізму від початку 1990-х рр. стали також полем найважливішого залучення західних підходів, але водночас і простором для чи не найактивніших доколонукових спекуляцій [12, 165]. Більше того, на наш погляд, одним із найбільш негативних явищ у межах сучасної української історіографії стала поява загрозливої кількості псевдонаукових, антиісторичних праць. Звертають на це увагу й фахові історіографи, скажімо Я. Ісаєвич: «Прикро, що у виданнях деяких вищих шкіл (і навіть в посібниках, затверджених міністерством) пропагуються позанаукові міфологеми про Арату й аріїв, Велесову книгу тощо. Ще прикріше, що такі публікації не знаходять належної відсічі ні в науковій періодиці, ні в масовій, ні в підручниках. Хоча й справді, на науковому рівні тут немає з ким полемізувати, але мовчанка фахівців сприяє поширенню публікацій, які компрометують нашу історичну науку. Потребує справжньої наукової розробки

і питання про генезу псевдоісторичної міфології, психологічні й соціальні передумови її виникнення й функціонування» [13, 18].

Відтак, сучасна нормативна версія історії України, з погляду Л. Зашкільняка, є однобічно етноцентричною, героїчною, заснованою на ідеалізації всього українського і протиставленні йому всього неукраїнського, тобто цілком міфологізованою версією неоромантичного плану. У підсумку ми маємо національну виховну історію, яка з наукового погляду не витримує критики, а з громадянського – формує небезпечні тенденції національного егоїзму, соціального колективізму і підпорядкування особи спільноті, антидемократизму, а що найгірше – породжує конфлікт історичної пам'яті населення різних регіонів України [11, 14–15]. На жаль, сьогодні ми можемо спостерігати трагічні наслідки такого конфлікту на східних теренах та сподіватися на пошук компромісу, в тому числі й щодо історичної минувшини України, як на громадянському, так і науковому рівнях.

Сучасна українська історіографія не є в цьому вимірі чимось нетиповим, адже в усіх пострадянських історіографіях упродовж 1990-х рр. панівною стала саме «національна модель» історії. Дослідники натомість звертають увагу й на те, що, попри таку методологічну відмінність, всередині цієї групи історіографій також помітна істотна диференційованість за напрямками та рівнем їхнього розвитку й за такого ракурсу безпосередньо українська історична наука має якнайкращий вигляд. Так, на думку Я. Грицака, в пострадянському просторі наприкінці ХХ ст. співіснували «три великі способи писання історії»: старий радянський, новий національний і найновіший, який радикально заперечував радянську схему та намагався «писати історію по-новому» [8, 66–67].

Відтак, львівський дослідник переконаний, що загальну еволюцію кожної національної історіографії можна описати власне за тим, наскільки історики відійшли від одного полюсу (радянська схема) та наблизилися до іншого (критики національної парадигми). І якщо в українському випадку спостерігається помітний прогрес такого подолання етноцентризму, то, скажімо, в білоруській та російській сучасних історіографіях, навпаки, спостерігається повернення до, так би мовити, «знаціоналізового» радянсько-патріотичного стилю інтерпретації історичного минулого. Не менш оптимістичною слід визнати й наступну думку історика: «Не випадає сумніватися у тому, що значна частина робіт українських істориків грішить невисокою якістю. Проте було б грубим спрощенням поширити цю оцінку на всю українську історіографію. Як у плані інституційного ландшафту, так і їхніх людських ресурсів, історична галузь стала дуже різномірною, поділеною на різні табори й групи. Це засвідчує, зокрема, різноманіття підходів і значно ширший, ніж перед 1991 р., вибір тем і проблем» [8, 50].

Одним із чинників, який зумовлює загальну «невисоку якість» сучасної української національної історіографії, на думку дослідників, є загалом слабка система вищої освіти в теперішній Україні та певною мірою спрощена вимогливість до наукових стандартів. Зокрема Л. Зашкільняк вважає, що саме «полегшені» вимоги до наукової історичної продукції (пов'язані зі зниженням рівня фахової критики, намаганнями окремих дослідників компенсувати брак знань і навичок патріотичними гаслами, а то й звичайним підкупом) розширюють коло осіб, котрі, прикриваючись дипломами, ступенями і посадами, створюють історіографічний простір й атмосферу плекання «єдино правильної національної історії». Водночас недостатня фахова підготовка істориків у багатьох університетах України (нерідко через брак коштів, слабку матеріальну базу, застарілі підходи до організації і програм навчання та ін.) негативно позначається як на історичній продукції, так і формуванні суспільної свідомості [7, 46]. Хоча таке становище в історіографії викликає незадоволення у тих представників фаху, котрі критично ставляться до своєї наукової практики і турбуються про зближення національної історичної думки зі світовою.

Вже з огляду на останню обставину, можна констатувати той факт, що у межах сучасної української історіографії існує своєрідна умовна диференціація фахівців-істориків на певні «методологічні табори». Так, ще у середині 1990-х рр. знаний український історик Я. Дашкевич відзначав, що не лише оволодіння «світовим досвідом» вирішить проблеми української національної історіографії, але насамперед відповідний кадровий потенціал, який зуміє реалізувати цей досвід на практиці. З огляду на це, він виділив у межах тогочасної фахової корпорації істориків генерацію дослідників, які почали навчатися ще у сталінську добу, потім тих, які сформувалися в період «застою», молодшу генерацію –

«діти перебудови» та «сучасних міфотворців», ідеологічно закомплексованих чи то в душі націоналізму, чи комунізму, чи клерикалізму [14, 56].

Поруч із цим, мова йде також і щодо певного протистояння «модерністів» і «примордіалістів» відносно схеми українського націєтворення або ж «традиціоналістів» і «ревізійоністів» – стосовно інтерпретації історії національно-державного типу [15, 844]. Така ситуація пояснюється тим, що в реаліях 1990-х рр. більша частина науковців залишалася бранцем радянської системи цінностей, у тому числі й відповідної методології, й навіть виступала захисником багатьох її пережитків. На думку Я. Калакури, саме в цьому полягала основна причина консервації догм та історичних стереотипів у підготовці нової генерації істориків, через що у середовищі частини пострадянських учених досі панує атмосфера методологічної невизначеності, розгубленості та ностальгії за минулим [3, 267]. До того ж ця атмосфера пригнічується перманентними політичною й економічною кризами в Україні, що позначається й на світогляді вчених-істориків.

Своєю чергою, подібну «класифікацію» сучасних українських істориків запропонував і Я. Грицак. Стосовно періоду 1990-х рр. він поділив українських істориків на чотири групи: старших істориків радянської доби, котрі сприйняли нові «правила гри», істориків позитивістського плану, істориків, які зорієнтувалися на західну історіографію, та молодих дослідників, які здобули освіту за кордоном. Водночас він наголосив на тій обставині, що сьогодні серед фахових істориків тон задає перша з названих груп [16, 152]. Внаслідок цього, більшість сучасних незаангажованих історіографів переконана, що в межах національної української історичної науки спочатку відбулася доволі спрощена переорієнтація з марксистсько-ленінської на національну парадигму історіописання. Відтак, розпочалося становлення нових міфів і стереотипів, які склали так званий офіційний історіографічний канон в Україні.

Комплекс явищ, пов'язаних із розвитком цієї тенденції, на думку Г. Касьянова, можна охарактеризувати як «нормативну історіографію» [4, 494]. Під останньою розуміється дисципліна, що формує пізнавальний та водночас інтерпретаційний канон, обслуговуючи безпосереднє чи опосередковане замовлення правлячої політичної еліти. Вона вмонтована до панівної ідеологічної системи, що забезпечує нормативній історіографії відносну стабільність, яка, своєю чергою, обмежує її можливості оновлення та поступального розвитку, програмуючи її на екстенсивні форми. Таке становище згаданий дослідник досить влучно назвав «націоналізацією» історії, віднісши її коріння до кінця 1980-х рр. У найзагальнішому вигляді «його сутність полягала в переході від писання історії в рамках класової парадигми до її переписування та переосмислення як історії національної» [17, 57]. Первістком у цьому процесі, переконаний учений, стала поява 1991 р. праці В. Смоля й О. Гуржія – «Як і коли почала формуватися українська нація» [18].

Впродовж 1990-х рр. українська «націоналізована історія» почала виконувати вже й важливі інструментальні функції: легітимації новоствореної держави та відповідної державної еліти, формування просторових і часових уявлень щодо української нації, ствердження правомірності й правонаступності існування цієї нації як у свідомості її членів, так і у свідомості сусідів. У руслі цих функцій, згідно переконань Г. Касьянова, почала формуватися й нормативна історіографія, тобто той сектор історичних розробок, який встановлював і встановлює історіографічний канон, що морально-політично і матеріально підтримується державою та обслуговує офіційну ідеологію, чи її ерзац, як це сталося в українському випадку [17, 60]. Відтак, нормативна історіографія почала функціонувати цілком в рамках певної інтелектуальної (але незавершеної) традиції, що склалася ще на рубежі ХІХ–ХХ ст. і тому виглядає сьогодні як ситуація «запізнілого націєтворення».

Параметри нормативного історіографічного канону, на думку Л. Зашкільняка, визначаються завданнями «модерності», або засадами так званої української «народницької» і «державницької» історіографії першої половини ХХ ст. Серед них – телеологізм, як ідея про природність і закономірність виникнення української нації і держави; есенціалізм, що дає змогу знаходити націю в будь-якій історичній епосі; етноцентричність, яка дозволяє ототожнювати етнос з нацією і «українським народом»; ексклюзивність як особлива трагічність або віктимність української нації; лінійність, що передбачає схему «перетікання» української історії через схему періодизації від трипільської культури до незалежної України. Складовою частиною канону є обов'язкова національна міфологія, яка передба-

чає міфи про заснування, героїв, ворогів, жерців і блазнів тощо. У підсумку маємо нормативний канон, який служить легітимації української нації та державності й виконує функції компенсації історичної пам'яті у сучасній Україні [11, 18–19]. Втім, хоч його роль і є досить важливою ідеологічно та політично, вона також створює певні труднощі у співставленні з іншими історичними наративами Центральної та Східної Європи, передусім щодо включення української історії в європейську й узгодження з історією сусідніх народів.

З іншого боку, не всі сучасні дослідники схильні настільки категорично сприймати розвиток української національної історіографії, вважаючи, що «сьогодні, на відміну від славнозвісної доби націй і національних держав, вона є одним із багатьох дискурсів, якими послуговуються історики в представленні минувшини». При цьому «наявність різноманітних версій та варіацій прочитання минулого вже сама по собі позбавляє національну історію того ореолу ексклюзивності й претензійності, які їй однозначно приписують» [2, 32–33]. Ця обставина породжує також дискусію щодо створення нового національного гранд-наративу, чого зокрема прагнуть і політичні еліти. Потреба у новій моделі українського метанаративу, згідно міркувань І. Колесник, щільно пов'язана насамперед із конструюванням різноманітних ідентичностей, а його доля залежить від взаємодії різних субкультур і політичного мислення різних регіонів сучасної України [19, 173].

Найбільшими загрозами, котрі містить у собі будь-яка національна історія, в тому числі з погляду сучасних українських дослідників, є її політико-ідеологічні складові, пов'язані із чітким окресленням «своїх» і «чужих». Досить критично до цього сьогодні підходять, скажімо, Г. Касьянов і О. Толочко: «Історично відома сумна роль національних історій у культивуванні національної нетерпимості, настороженості до сусідів та відверто ксенофобських настроїв. Досвід ХХ ст. з його двома світовими війнами та численними етнічними конфліктами змусив обережніше ставитися до тих, притаманних національній історії, рис, які колись здавалися її достоїнствами. Конфліктність, нетерпимість, агресивність іманентні, умонтовані у саму сутність національної історії атрибути, котрі можна пом'якшувати різними акцентуваннями у викладі, але яких неможливо позбутися, не відкинувши всю конструкцію» [20, 7–8].

Причому результатом цього може стати конфлікт усередині «національної» держави між представниками «титульної нації» й тими етнічними групами, які опиняються на маргінесі магістральної лінії національної історії, а також між державами-сусідами, кожна з яких намагається зробити свій «проект модерності» довершеним. Стосовно сучасної української національної історії означені загрози поки не мають істотної категоричності, а деякі фахівці навіть наголошують на тому, що саме «до позитивних рис процесу новітньої української міфотворчості варто віднести відсутність в історичних працях пострадянського часу послідовного агресивного розгляду інших етнічних груп або чужих народів» [21, 439].

Загалом, практично всі сучасні фахівці-історіографи змушені були констатувати помітну заполітизованість української національної історії періоду останнього десятиліття минулого століття. Дехто, як наприклад Г. Касьянов, навіть спеціально порушив питання: як політична кон'юнктура впливає на формування дослідницького поля у сучасній українській історіографії? Відтак, учений діагностував невтішний стан: історики, прямо чи опосередковано, продовжують значною мірою обслуговувати інтереси влади й ідеології, що відповідає цим інтересам (навіть якщо ця ідеологія існує переважно у вигляді «силового поля», а не чітко сформульованого набору постулатів) [4, 493, 494]. За конкретних умов сучасності, це якраз і означає реалізацію «національного проекту» в його «державницькому» варіанті.

Хоча поряд із цим не можна було не помітити того факту, що в більшості студій українських істориків 1990-х рр. свідомо чи підсвідомо, але постійно був присутній свого роду «патріотичний екстаз» (хоч і різної міри інтенсивності) [4, 495]. Одночасно мали місце й куди не приємніші випадки ангажованості служителів Клію: «Серйозним джерелом конфліктів у середовищі істориків, – на думку Я. Калакури, – є успадкована від минулого надмірна політизація та ідеологізація історії. В Україні що не партія, то своє трактування історії. Деякі історики наймаються у лідерів політичних партій, підлаштовуються під їхні ідейні, а частіше меркантильні уподобання, намагаються вислужитися і догодити їм. Вони й продукують і поширюють на шкоду науці і суспільству різного роду інсинуації, спотворення, перекручення, що ігнорують і факти, і здоровий глузд» [3, 267]. Однак не можна не

погодитись із тим, що історіографія з давніх часів розвивалася під тиском методологічної дихотомії: обслуговувати соціальні інтереси (читай – політичні, ідеологічні) чи брати участь у формуванні наукової картини світу спільно з іншими науками [7, 43]. Фактом залишається й те, що дискусія з приводу соціальних функцій історії триває у світі дотепер.

Однією з найбільших вад сучасної української національної історіографії, з погляду теперішніх дослідників, є її відірваність від світового дослідницького поля. По суті науковці, покликані працювати на рівні сучасних досягнень наукової думки, вважали за простіше занурюватися в архаїчне минуле. Відтак, не дивно, що однобічна спрямованість інтересу на національну історію, перетворилася, згідно Л. Зашкільняка, на «варення у власному соусі» й копірвання у проблемах, пов'язаних переважно з «історичними порахунками», а політичний чинник став чи не вирішальним у розвитку української історіографії, водночас створивши нові обмежувальні рамки для наукової творчості [22, 5]. Наслідком цього стало загрозливе зближення історичної науки з ненауковою публіцистикою, яке сильно підважує авторитет української історіографії у світовому фаховому середовищі.

Історія в Україні багато в чому залишається «історією України». І якщо в програмі вищої освіти всесвітня історія явно переважає українську, то статистика дисертаційних тем демонструє зворотне співвідношення. Ще більшу тривогу, скажімо у Я. Грицака, зумовлює мала кількість книг, дисертацій і статей, які розглядають історію України в широкому компаративному контексті [21, 436]. Як у 1990-х рр., так і тепер «українські історики в основній масі залишаються малообізнаними з провідними тенденціями світової теоретичної історичної думки» [7, 48]. Так само й з погляду західних дослідників «національний аспект в українській історіографії» фактично «відкидає її від кращих зразків світового наукового досвіду», який вже пройшов «національний» етап і оперує «понаднаціональними» категоріями [23, 24]. Невтішним став і процес своєрідного «замикання у собі» української історичної науки, що виявляється у відсутності зв'язків із зарубіжними дослідниками, особливо з країн, які колись були частинами Радянського Союзу.

Сучасні українські історіографи не оминають своєю увагою й ту частину історичної науки, котру можна охарактеризувати як «неканонічна історіографія» й котра за взірць має сучасні західні дослідження, намагаючись працювати в рідні сучасних методологій соціальної й антропологічної історії. Як підкреслює Л. Зашкільняк, здебільшого, такі дослідники спираються на недержавні громадські організації і розробляють тематику з допомогою різних міжнародних фондів. Завдяки цьому, український історичний канон поступово позбавляється неоромантичних рис і більше звертається до фахового аналізу, на базі опрацювання історичних документів. Цьому сприяє багато чинників, передусім відкритість українського історіографічного простору для різних поглядів і методологій, ознайомлення з якими супроводжується «індивідуальними і колективними відкриттями». Багато в чому це зумовлено фактом навчання і стажування нових поколінь істориків у західних наукових центрах США, Великої Британії, Німеччини тощо [11, 22–24].

На переконання Г. Касьянова, внаслідок цього, вже у першій половині 1990-х рр. почалися перші дискусії, пов'язані з намаганнями подолати однобічність і одновимірність класичної національної історії. Почалися «бої за історію» (крилата фраза Л. Февра, винесена у заголовок збірки його статей) між прибічниками канону і тими, хто намагався або ревізувати його, або принаймні осучаснити [17, 67]. Одним із таких підходів став процес історіографічного переосмислення крайнощів постмодерністської методології, в ході якого почала вимальовуватися «середня» позиція, що сприяла складному поєднанню позитивних елементів попередніх і нових інтерпретаційних схем відносно минулого. Зокрема, на думку А. Болебруха, показовим у цьому контексті став вихід 2007 р. навчального посібника «Вступ до історії», авторства Н. Яковенко [24, 9].

Оцінюючи перспективи розвитку сучасної української національної історіографії, не можна не погодитись із В. Верстюком, що дотепер національна парадигма дозволяє добре організувати фактичний матеріал і робити висновки, тоді як перескакування історіографічних етапів, до якого закликають деякі історики, і негайний перехід до постмодерністських зразків не принесе користі українській історіографії [16, 152]. Тобто, навряд чи можливе дослідження української історії з втратою предмету розгляду, поки не довершено національний проект. На думку К. Гломозди, на початку XXI ст. ситуація в історичній науці України доволі складна, але не така вже й трагічна та небуденна, оскільки, не «встиг-

нувши» відмовитися від усіх традицій попередників, але розпочавши засвоєння новітніх здобутків, українська історична професія має шанс своєчасно вийти на етап синтетичного поєднання цих складників [15, 854]. Своєю чергою, й В. Матях, проводячи аналогію між розвитком сучасної української історіографії та історіографічною ситуацією зламу XIX–XX ст., переконана, що першу напевно чи можна визначити як таку, що перебуває в кризі, а натомість сьогодні вона, нарешті, «отримала можливість вступити на шлях розвитку як повноцінна складова європейського історіографічного процесу, підпорядкованого насамперед власним закономірностям» [25, 150].

Крім цього, порівнюючи розвиток сучасної української історіографії з іншими пострадянськими історіографіями, не можна не помітити, що вона перебуває в набагато кращих умовах. Якщо, скажімо, в Білорусі та Росії впродовж 1990-х рр. відбулося посилення авторитаризму, то специфікою українського випадку, як стверджує Я. Грицак, є наявність життєздатного громадянського суспільства та публічної сфери, які український політичний режим таки не може опанувати. Навпаки: завдяки тому, що значна кількість істориків є активними і в державній, і в громадській сферах, це опозиційне суспільство проникає у державні академічні інституції, створюючи там острови інтелектуальної свободи. Попри те, що офіційний істеблішмент пробує накинути нову офіційну схему, побудовану на суміші радянської та національної парадигми, ці спроби, на думку вченого, приречені на невдачу, через наявність критичної маси незалежних істориків, незалежних інституцій та незалежних видань, які розвінчують офіційну схему, виявляють її досить низькі академічні стандарти і не тільки декларативно виступають за повноцінну інтеграцію української історіографії у світову науку, але й намагаються зреалізувати це завдання у своїх конкретних дослідженнях [8, 67].

Наявність такого становища робить спектр сучасної української історіографії максимально широким і повноцінним. Однак у цьому контексті, як зауважив зокрема угорський професор Я. Рибер, для нинішньої української історіографії особливої перспективності набуває насамперед модель порівняльної історіографії, котра дозволяє розглядати історичні події в ширшому суспільно-політичному або регіональному контексті й позбуватися міфу про винятковість розвитку певної нації [26, 9]. Чимало фахівців наголошують також на тому, що доволі важливим є виведення української національної історіографії на максимальне залучення полідисциплінарних методик, що може значно збагатити всю світову історичну науку.

Загалом, можна погодитись із Л. Зашкільняком, що сучасна українська історіографія надолужує втрачений час, пов'язаний з формуванням модерного бачення національного минулого, яке у багатьох європейських народів завершилось в XIX – першій половині XX ст. При цьому провідними завданнями історичних студій залишаються відокремлення українського минулого від російської та польської схем історичного процесу і творення легітимативної версії історії України. Паралельно з цим, українські історики мають засвоювати світовий досвід, повертаючись обличчям від етноцентричної моделі минулого до традиційної багатокультурності населення і території України. Найголовнішим чинником розвитку української історіографії, на щастя, залишається свобода наукової творчості та вибору світоглядних позицій. Відтак, учений переконаний, що сучасні «поверхи» українського історіописання не є герметичними, а з'єднуються між собою багатьма сходами: ці переходи значною мірою зумовлені як удосконаленням пізнавального інструментарію, так і суспільними очікуваннями. Позитивним наслідком загальної ситуації з «історією» в Україні залишається затребуваність історичних знань в їх різній інтерпретації і, відповідно, відсутність «безробіття» серед істориків [5, 188–189; 11, 25–26].

Висновки. Таким чином, ми можемо констатувати, що сприйняття сучасними українськими фахівцями розвитку незалежної національної історіографії за перше десятиліття її існування містить як досить гострі критичні зауваження, так і виділення позитивних явищ, які дозволяють сподіватися на подальше зростання цієї наукової дисципліни в Україні. До основних її проблем нинішні історіографи зараховують насамперед слабку теоретично-методологічну оснащеність, рудименти радянського історичного мислення, невисоку якість роботи з джерельним масивом, збіднений кадровий потенціал у фаховому цехові дослідників, що не в останню чергу пов'язано з низьким рівнем сучасної вищої освіти в Україні. Чимало заперечень зумовлює й домінування від 1990-х рр. в українсько-

му історіографічному просторі так званого «нормативного історіографічного канону», котрий виглядає на початку ХХІ ст. своєрідним архаїзмом із доби «пробудження націй» і тим самим істотно обмежує можливість інтеграції до світової історичної науки її української складової. З іншого боку, чимало вчених наголошують і на помітних зрушеннях у царині сучасної української історіографії, на її науковому потенціалі та подальших перспективах розвитку. Відтак, сподіваємося, що врахування досвіду (й передусім негативно-го) першого етапу розвитку сучасної української національної історіографії, дозволить наступним поколінням українських дослідників досягти значно вагоміших результатів і, зрештою, повноцінно інтегрувати цю частину вітчизняної гуманітаристики до скарбниці світової історіографічної сфери пізнання.

Список використаної літератури

1. Реєнт О. П. Сучасна історична наука в Україні: шляхи поступу / О. П. Реєнт // Український історичний журнал. – 1999. – № 3. – С. 3–22.
2. Смолій В. Історія інститутська, історія українська (Ювілейні роздуми з академічної проблематики) / В. Смолій, О. Удод, О. Ясь // Історіографічні дослідження в Україні / гол. ред. В. Смолій. – К. : Інститут історії України НАНУ, 2012. – Вип. 22. – С. 5–44.
3. Калакура Я. Інтелектуальне співтовариство українських істориків: діалог поколінь чи конфлікт методологій / Я. Калакура // Ейдос : Альманах теорії та історії історичної науки. – Вип. 4 / гол. ред. В. Смолій. – К. : Інститут історії України НАНУ, 2009. – С. 262–269.
4. Касьянов Г. Современное состояние украинской историографии: методологические и институциональные аспекты / Г. Касьянов // Ab Imperio. – 2003. – № 2. – С. 491–519.
5. Зашкільняк Л. «Паверхі» і «лесвіцы» сучаснай українскай гістарыяграфіі / Л. Зашкільняк // Беларускі гістарычны агляд. – Т. 16, Сш. 1. – Мінск, 2009. – С. 167–189.
6. Колесник І. Мережева модель науки (новий проект української історіографії?) // Ейдос : Альманах теорії та історії історичної науки. – Вип. 4 / гол. ред. В. Смолій. – К. : Інститут історії України НАНУ, 2009. – С. 54–88.
7. Зашкільняк Л. Методологічні аспекти світового історіографічного процесу і сучасна українська історична наука / Л. Зашкільняк // Українська історіографія на зламі ХХ і ХХІ століть : здобутки і проблеми / за ред. Л. Зашкільняка. – Л. : ЛНУ ім. І. Франка, 2004. – С. 24–56.
8. Грицак Я. Українська історіографія. 1991–2001 : Десятиліття змін / Я. Грицак // Україна Модерна. – Ч. 9. – К.; Львів, 2005. – С. 43–68.
9. Таран Л. Провідні тенденції світової історіографії в ХХ ст. та проблеми кризи сучасної української історичної науки / Л. Таран // Український історичний журнал. – 1999. – № 1. – С. 85–91.
10. Попова Т. Историографическая наука: проблемы самоназвания / Т. Попова // Харківський історіографічний збірник : Категоріальний апарат історичної науки. – Х. : НМЦ «СД», 2000. – Вип. 4. – С. 20–33.
11. Зашкільняк Л. Замітки про сучасну українську історіографію / Л. Зашкільняк // Україна ХХ ст. : культура, ідеологія, політика. – Вип. 15. – К. : Інститут історії України НАНУ, 2009. – С. 13–29.
12. Портнов А. «Західні» категорії в українській пострадянській історіографії : мовні зміни в епоху перекладів / А. Портнов // Україна Модерна. – Ч. 16. – К.; Львів, 2010. – С. 153–182.
13. Ісаєвич Я. Українська історична наука: організаційна структура і міжнародні контакти / Я. Ісаєвич // Українська історіографія на зламі ХХ і ХХІ століть : здобутки і проблеми / за ред. Л. Зашкільняка. – Л. : ЛНУ ім. І. Франка, 2004. – С. 7–23.
14. Дашкевич Я. Дорогами української Кліо. Про становище історичної науки в Україні / Я. Дашкевич // Україна в минулому : зб. ст. / редкол.: Я. Дашкевич, М. Капраль, Я. Федорук. – К.; Л. : Інститут української археології та джерелознавства ім. М. Грушевського НАНУ, 1996. – Вип. 8. – С. 54–63.
15. Гломозда К. Сучасні погляди на проблему переосмислення історичного минулого / К. Гломозда // Confraternitas. Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісаєвича // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність : зб. наук. пр. – Вип. 15 / відп. ред. М. Крикун. – Л. : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2006–2007. – С. 842–854.
16. Зашкільняк Л. Міжнародна наукова конференція у Львові «Виклики сучасної історіографії: світовий та український контексти» / Л. Зашкільняк, Р. Сирота // Укр. істор. журн. – 2002. – № 2. – С. 148–153.
17. Касьянов Г. «Націоналізація» історії : нормативна історіографія, канон та їхні суперники (Україна 1990-х) / Г. Касьянов // Українська історіографія на зламі ХХ і ХХІ століть : здобутки і проблеми / за ред. Л. Зашкільняка. – Л. : ЛНУ ім. І. Франка, 2004. – С. 57–73.
18. Смолій В. А. Як і коли почала формуватися українська нація / В. А. Смолій О. І. Гуржій. – К. : Наукова думка, 1991. – 112 с.
19. Колесник І. Український гранд-наратив. Ретроспективи та перспективи / І. Колесник // Ейдос : Альманах теорії та історії історичної науки. – Вип. 3, Ч. 1 / гол. ред. В. Смолій. – К. : Інститут історії України НАНУ, 2008. – С. 153–177.
20. Касьянов Г. Національні історії та сучасна історіографія : виклики й небезпеки при написанні нової історії України / Г. Касьянов, О. Толочко // Український історичний журнал. – 2012. – № 6. – С. 4–24.
21. Грицак Я. Украинская историография : 1991 – 2001. Десятилетие перемен / Я. Грицак // Ab Imperio. – 2003. – № 2. – С. 427–454.

22. Зашкільняк Л. Передмова / Л. Зашкільняк // Українська історіографія на зламі XX і XXI століть : здобутки і проблеми / за ред. Л. Зашкільняка. – Л. : ЛНУ ім. І. Франка, 2004. – С. 3–6.
23. Сухий О. Сучасна історична наука в Україні: візії та напрями / О. Сухий // Україна–Європа–Світ : міжн. зб. наук. пр. – Вип. 10 / редкол.: Ю. Алексєєв [та ін.]. – Тернопіль : ТНПУ, 2012. – С. 24–34.
24. Бolečух А. История истории: муки повторной самоидентификации / А. Бolečух // Харківський історіографічний збірник. – Вип. 9. – X. : НУА, 2008. – С. 4–14.
25. Матях В. Сучасна українська новістика та перспективи наукових пошуків / В. Матях // Український історичний журнал. – 2008. – № 6. – С. 150–164.
26. Зашкільняк Л. Виклики сучасної історіографії: світовий та український контексти / Л. Зашкільняк // Україна Модерна. – Ч. 9. – К.; Л., 2005. – С. 7–14.

References

1. Reient, O. (1999) Modern historical science in Ukraine: ways of advancement. *Ukrainian historical magazine*, 3, 3-22. (in Ukr.)
2. Smolij, V. & Udod, O. & Ias O. (2012) Institute History, Ukrainian History (Anniversary reflections are from the academic range of problems). *Historiography researches in Ukraine*, 22, 5-44. (in Ukr.)
3. Kalakura, Y. (2009) The Intellectual concord of the Ukrainian historians : dialogue of generations or conflict of methodologies. *Eidos : Almanac of theory and history of historical science*, 4, 262-269. (in Ukr.)
4. Kasianov, G. (2003) The Modern state of Ukrainian historiography : methodological and institutional aspects. *Ab Imperio*, 2, 491-519. (in Russ.)
5. Zashkilniak, L. (2009) «Floors» and «stairs» of modern Ukrainian historiography. *Belarussian historical review*, 16, 167-189. (in Belar.)
6. Kolesnyk, I. (2009) The Network model of science (new project of Ukrainian historiography?). *Eidos : Almanac of theory and history of historical science*, 4, 54-88. (in Ukr.)
7. Zashkilniak, L. (2004) Methodological aspects of world historiography process and modern Ukrainian historical science. *Ukrainian historiography on the fracture of XX and XXI of centuries : achievements and problems*. Lviv, 24-56. (in Ukr.)
8. Hrytsak, Y (2005) Ukrainian historiography. 1991-2001 : Decade changes. *Modern Ukraine*, 9. Kyiv ; Lviv, 43-68. (in Ukr.)
9. Taran, L. (1999) Leading tendencies of world historiography in XX of century and problem of crisis of modern Ukrainian historical science. *Ukrainian historical magazine*, 1, 85-91. (in Ukr.)
10. Popova, T. (2000) Historiography science : problems of the selfname. *Kharkiv historiography collection : the Category vehicle of historical science*, 4. Kharkiv, 20-33. (in Russ.)
11. Zashkilniak, L. (2009) Notes about modern Ukrainian historiography. *Ukraine of XX century : culture, ideology, politics*, 15. Kyiv, 13-29 (in Ukr.)
12. Portnov, A. (2010) «Western» categories in Ukrainian post-soviet historiography : language changes in the epoch of translations . *Modern Ukraine*, 16. Kyiv ; Lviv, 153-182. (in Ukr.)
13. Isaiewych, Y. (2004) Ukrainian historical science: organizational structure and international contacts. *Ukrainian historiography on the fracture of XX and XXI of centuries : achievements and problems*. Lviv, 7-23. (in Ukr.)
14. Dashkewych, Y. (1996) Roads of Ukrainian Clio. About position of historical science in Ukraine. *Ukraine in the past*, 8. Kyiv ; Lviv, 54-63. (in Ukr.)
15. Hlomoza, K. (2006-2007) Modern look to the problem of re-thinking of the historical past. *Confraternitas: Anniversary collection on honour of Yaroslav Isaiewych / Ukraine : cultural heritage, national consciousness, state system*, 15. Lviv, 842-854. (in Ukr.)
16. Zashkilniak, L. (2002) International scientific conference in Lviv «Calls of modern historiography : world and Ukrainian contexts». *Ukrainian historical magazine*, 2, 148-153. (in Ukr.)
17. Kasianov, G. (2004) «Nationalization» histories : normative historiography, canon and their rivals (Ukraine of 1990th). *Ukrainian historiography on the fracture of XX and XXI of centuries : achievements and problems*. Lviv, 57-73. (in Ukr.)
18. Smolij, V. & Gurzhiy, O. (1991) *As well as when Ukrainian nation*. Kyiv. (in Ukr.)
19. Kolesnyk, I. (2008) Ukrainian grand-narrative. Retrospective views and prospects. *Eidos : are Almanac of theory and history of historical science*, 3, 153-177. (in Ukr.)
20. Kasianov, G. & Tolochko, O. (2012) National histories and modern historiography : calls and dangers at writing of new history of Ukraine. *Ukrainian historical magazine*, 6, 4-24. (in Ukr.)
21. Hrytsak, Y. (2003) Ukrainian historiography : 1991-2001. Decade of changes. *Ab Imperio*, 2, 427-454. (in Russ.)
22. Zashkilniak, L. (2004) Preface. *Ukrainian historiography on the fracture of XX and XXI of centuries : achievements and problems*. Lviv, 3-6. (in Ukr.)
23. Sukhyi, O. (2012) Modern historical science in Ukraine: visions and directions. *Ukraine-Europe-World*, 10. Ternopil, 24-34. (in Ukr.)
24. Bolebrukh, A. (2008) History of history : pangs of of the repeated self-definition. *Kharkiv historiography collection*, 9. Kharkiv, 4-14. (in Russ.)
25. Matiakh, V. (2008) Modern Ukrainian novistyka and prospects of scientific searches. *Ukrainian historical magazine*, 6, 150-164. (in Ukr.)
26. Zashkilniak, L. (2005) Calls of modern historiography : world and Ukrainian contexts. *Modern Ukraine*, 9. Kyiv ; Lviv, 7-14. (in Ukr.)

IVANGORODSKY Kostiantyn, Candidate of Sciences (History), Associate Professor, Department of History of Ukraine, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy,

e-mail: iwakos@ukr.net

UKRAINIAN NATIONAL HISTORIOGRAPHY OF THE 1990TH IN PERCEPTION OF MODERN UKRAINIAN HISTORIANS

Abstract. Introduction. *One of the most important instrument for keeping any process normal is the introspection by its subject that allows him to avoid mistakes and to refuse incorrect belief, ideas and stereotypes in perspective. Such procedure is extremely useful for any national historiography, especially for Ukrainian, because its latest stage of development is not long enough as the independent discipline. Therefore, it is possible to recognize the professional Ukrainian historians interest to its first steps quite naturally taking in account their role in creation of the new researching field.*

Purpose. *As the purpose of this study is provided historiographic analysis of the modern historiography in context of the Ukrainian national historical science (the 1990ths) development. We are interested in the Ukrainian historiography exactly «national» by its orientation. In the structure of modern world historical science it looks like an unusual atavism which seems to many researchers outside Ukraine as the outdated archaism.*

Results. *The most problem segment of the Ukrainian national historiography in the 1990th, from the leading modern specialists historiographers point of view, is the theoretical and methodological (including terminological and conceptual) equipment of the latest historical researches. This circumstance was noted by such researches as V. Smoliy, A. Reient, A. Udod, A. Yas, Y. Kalakura, L. Zashkilniak, Y. Grytsak, G. Kasianov, I. Kolesnyk etc.*

Conclusion. *Was made the conclusion that perception by modern Ukrainian experts of the national historiography in the 1990th contains both sharp critical and positive remarks. It allows to hope for the further growth of historiography in Ukraine.*

Key words: *Ukrainian national historiography, national history, historiographer, historian, methodology, historiographic canon.*

Одержано редакцією 1.12.2016
Прийнято до публікації 23.12.2016

